

Kowalski, Tadeusz

Kształtowanie się szkolnictwa powiatu pułtuskiego w latach 1944-1946

Rocznik Mazowiecki 19, 174-192

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Kowalski

Kształtowanie się szkolnictwa powiatu pułtuskiego w latach 1944–1946

Wprowadzenie

Znajomość rzeczywistości oświatowej w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej na ziemi pułtuskiej, mimo kilku opracowań opublikowanych w wydawnictwach regionalnych, jest nadal niewystarczająca. Odchodzące pokolenie szkolne, zdobywające wykształcenie w latach 1944–1946, jest coraz mniej liczne i z trudem informuje o stanie powojennej edukacji szkolnej. Zasadne jest więc wydobywanie na światło dzienne nowych aspektów tej edukacji na obszarze, który doznał szczególnie katastrofalnych skutków wojny i okupacji.

Analiza podjętego problemu odnosi się do szkolnictwa powszechnego (podstawowego) i średniego na obszarze powiatu pułtuskiego w granicach istniejącego po wojnie podziału administracyjnego kraju. W zasadzie obejmuje stan oświaty pułtuskiej w dwóch latach szkolnych: 1944/1945 i 1945/1946, lecz niejednokrotnie dla celów porównawczych i trafniejszego zrozumienia zachodzących zmian edukacyjnych będzie zahaczać o następne lata szkolne.

W okresie powojennym do czasów zasadniczych zmian w podziale administracyjnym kraju w 1955 r. powiat pułtuski obejmował 4 miasta (Pułtusk, Nasielsk, Serock i Wyszaków) oraz 11 gmin: Gołębie, Gzowo, Kleszewo, Kozłowo, Nasielsk, Obryte, Somianka, Winnica, Wyszaków, Zatory i Zegrze. Był jednym z większych powiatów woj. warszawskiego¹.

Rok szkolny 1944/1945, związany ze stopniowym wyzwaniem Mazowsza i całego kraju spod okupacji niemieckiej oraz z zakończeniem II wojny światowej, dla szkolnictwa i procesu wychowania miał wyjątkowe i przełomowe znaczenie. Po ponad 5-letniej wojnie i spowodowanej przez nią katastrofie edukacyjno-kulturowej przystąpiono do organizowania od podstaw całego systemu oświatowo-wychowawczego. W zupełnie odmiennych niż w okresie międzywojennym wa-

¹ J. Szczepański, *Powiat pułtuski w podziałach administracyjnych XIX–XX w.*, Pułtusk 1993, s. 27–28.

runkach politycznych, gospodarczych, demograficznych i kulturowych podjęto natychmiast bezprecedensowy trud stopniowego rekonstruowania sieci szkół wszystkich typów i objęcia systematycznym instytucjonalnym procesem edukacyjnym wszystkich grup dzieci i młodzieży. Pojawiły się zadania oczywiste, wyrastające z tłumionych nadziei i nieoczekiwane, będące olbrzymim wyzwaniem dla całego nauczycielstwa i wszystkich grup społecznych, dające początek nowej trudnej do zaakceptowania w całości rzeczywistości społeczno-politycznej.

Terenowymi organami administracji oświatowej, powołanymi do spraw oświaty i wychowania oraz zarządzania działalnością edukacyjną, były kuratoria okręgów szkolnych i inspektoraty szkolne.

Nadzór administracyjno-organizacyjny i pedagogiczny w woj. warszawskim w latach 1944–1950 sprawowało Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Pierwszymi powojennymi kuratorami byli: Teofil Wojeński, historyk literatury polskiej, a w latach okupacji niemieckiej kierownik TON na okręg warszawski; Stanisław Dobosiewicz, pedagog, teoretyk organizacji szkolnictwa, późniejszy dyrektor departamentu w Ministerstwie Oświaty, oraz Zbigniew Kieresiński, ludowy działacz oświaty. Na pełniących obowiązki kuratora OSW w krótkim okresie roku szkolnego 1944/1945 wyznaczono Leona Scheibleta i Karola Kurpiewskiego.

Na stanowisko inspektora szkolnego wyzwalanego powiatu pułtuskiego wyznaczono we wrześniu 1944 r. Jana Zająca-Durskiego, przedwojennego nauczyciela szkół powszechnych i nauczyciela tajnego nauczania w czasie okupacji niemieckiej, żołnierza Batalionów Chłopskich, działacza ludowego i związkowego ZNP. Z chwilą powstania Powiatowej Rady Narodowej z ramienia ZNP został jej uczestnikiem, najpierw jako sekretarz, a potem jako wiceprzewodniczący, co w znacznej mierze ułatwiło mu przedstawianie spraw oświatowych na forum organów powiatowych i podejmowanie decyzji pomyślnych dla szkolnictwa.

Wraz z wkroczeniem oddziałów Armii Radzieckiej do Wyszkowa 4 września 1944 r. natychmiast przystąpiono do uruchomienia szkolnictwa podstawowego i średniego. Mimo bardzo ciężkiej sytuacji aprowizacyjnej sprawy oświaty stały się istotnym czynnikiem integracji wyszkowskiej społeczności. Już w październiku 1944 r. uruchomiono dzięki ogromnemu zaangażowaniu dyrektora przedwojennego gimnazjum, Apolinarego Rytla, dwie szkoły średnie: Prywatne Liceum Koedukacyjne o profilu humanistycznym i Prywatne Liceum Koedukacyjne o profilu przyrodniczym, subsydiowane przez Skarb Państwa. Uczęszczało do nich ponad 200 uczniów z sąsiednich powiatów i zachodniej części pow. pułtuskiego. Ponieważ gmach przedwojennego gimnazjum został zajęty przez żołnierzy radzieckich, zajęcia szkolne odbywały się w prywatnych domach nauczycieli².

Powiatowa Rada Narodowa na sesji odbywającej się w Wielgolesie 16 listopada 1944 r. wysłuchiwała informacji inspektora szkolnego o upadku szkolnictwa i najpilniejszych potrzebach oświatowych na wyzwolonych zanarwiańskich terenach. Na terenie części powiatu zostało uruchomionych 33 szkół powszechnych i jedna średnia. Uczyło się w nich już ponad 400 uczniów, a było zatrudnionych po-

² J. Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998, s. 296-297.

nad 50 nauczycieli. W celu przyścia z pomocą materialną nauczycielom uchwalono jednorazową pomoc w postaci 4 kg żyta od nauczanego dziecka i przekazano to do wykonania gminom względnie sołtysom³.

Do wyzwolonego 16 stycznia 1945 r. Pułtuszka powróciły 21 lutego 1945 r. urzędy administracji powiatowej, funkcjonujące w okresie wrzesień 1944 r. – styczeń 1945 w Wyszkanie, Wielgolesie, Obrytem i Pniewie. Inspektorat Szkolny, dotychczasowy organizator szkolnictwa w zanarwiańskiej części powiatu pułtuskiego, rozszerzył swoją działalność na cały wyzwolony powiat. Znalazł pomieszczenie w domu p. Paszkowskiej przy ul. T. Kościuszki, a potem przeniósł się do częściowo wyremontowanego budynku przy ul. Kanonicznej (obecnie Konopnickiej nr 5).

W latach 1945–1947 na stanowiskach pedagogicznych w Inspektoracie Szkolnym, poza inspektorem Janem Zającem, pracowali: Marceli Wyrzykowski (zastępca inspektora), Jerzy Jaszczak (podinspektor szkolny), Władysław Kaczmarczyk (podinspektor szkolny), Marian Jasiński (podinspektor szkolny), Henryka Czachorowska (opieka nad dzieckiem), Janina Jabłońska (opieka nad dzieckiem), Helena Witkowska (instruktor wychowania fizycznego), Eugenia Parulska (instruktor wychowania przedszkolnego), Czesław Dubiejek (instruktor wychowania społecznego) oraz Jan Pogorzelski (kancelista). Wszyscy przed wojną byli nauczycielami szkół podstawowych o dużym autorytecie moralnym i kompetencjach zawodowych; cieszyli się dużym uznaniem społecznym w kręgach nauczycielskich.

Problemy odbudowy i kształtowania się szkolnictwa w nowych warunkach często stanowiły obiekt zainteresowania różnych organów politycznych, administracyjnych, stowarzyszeń społecznych i młodzieżowych, nie zawsze przychylnie nastawionych wobec kształcenia i wychowania. Ilustracją pozytywnej orientacji stronnictw politycznych wobec nowej oświaty i szkolnictwa może być stanowisko PSL.

Powiatowy Zjazd PSL w Pułtusku, obradujący 14 października 1945 r., uchwalił rezolucję, w której „z zadowoleniem wita kroki rządu zmierzające do demokratyzacji oświaty. Stworzenie warunków umożliwiających wsi korzystanie z nauki zarówno w szkole powszechnej, średniej, jak i wyższej, musi stać się rzeczywistością przez organizowanie internatów i burs dla młodzieży chłopskiej i robotniczej. Zjazd stoi na stanowisku szkoły średniej – wolnej od ducha wstecznictwa i wpływu kleru”⁴.

Zniszczenia obiektów szkolnych

Zniszczone lub zdewastowane budynki szkolne na dawnych ziemiach polskich stanowiły przeciętnie około 30% ogólnej liczby czynnych przed wojną. Najwięcej zniszczeń dokonano na obszarze Warszawskiego Okręgu Szkolnego: 917 obiektów szkół powszechnych, co stanowiło średnio 13,4% wszystkich budynków szkolnych w kraju, 56 szkół średnich (21,3% stanu krajowego), 62 szkół zawodowych (21,1%) i 11 zakładów kształcenia nauczycieli (13,7%).

³ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy – Oddział w Pułtusku (dalej – APP), Powiatowa Rada Narodowa, 1944–1947, sygn. 5.

⁴ A. Koseski, J. Szczepański, *Pułtusk w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, Pułtusk 2002, s. 260.

Wraz z budynkami zniszczone i rozgrabione były również urządzenia szkolne i warsztaty: umeblowanie, pracownie, sprzęt i pomoce naukowe oraz księgozbiory. W powiatach pultuskim i makowskim uległo zniszczeniu około 85% budynków szkolnych⁵, a w samym powiecie – 40 obiektów szkolnych.

Stopień zniszczenia obiektów szkół podstawowych powiatu pultuskiego przedstawiał się następująco w poszczególnych miejscowościach⁶:

1. w Zambskach Kościelnych, Wincentowie, Piskorni, Pieściorogach, Popowie Borowym, Przewodowie, Żabiczynie, Płochowiu, Trzcincu, Izbicy, Domoślawiu, Gzowie, Budach Siennickich, Krzyczkach – 100%;

2. w Serocku, Woli Kiełpińskiej, Jackowie Górnym, Niestępowie, Smogorzewie, Gnojnie, Nunie – 70-90%;

3. w Popowie Kościelnym, Rybienku, Obrytem, Świerczach, Przemiarowie, Skubiance – 50-70%;

4. w Winnicy, Pobyłkowie Dużym, Psucinie, Niestępowie, Glinicach, Pniewie, Zatorach, Cieńszy, Grabówcu, Rząśniku, Leszczyciele Starym, Lipnikach oraz w Nasielsku, Pułtusk, Popowie Kościelnym – poniżej 50%.

O wyjątkowo złej sytuacji lokalowej szkolnictwa powszechnego świadczą niektóre dane liczbowe z maja 1945 roku. Wszystkie szkoły powiatu pultuskiego dysponowały zaledwie 301 izbami lekcyjnymi, w tym 201 izbami własnymi i 100 izbami wynajętymi. Na jedną izbę do zajęć dydaktycznych przypadało 52 uczniów.

Pierwszym sygnałem walki o obiekty szkolne było pismo pultuskiego inspektora szkolnego, J. Zająca, z 9 lutego 1945 r. skierowane do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Mińsku Mazowieckim. Treść pisma brzmiała:

Budynek szkolny w Wyszkwowie, w którym mieściły się 2 szkoły powszechne, gimnazjum i liceum, został w miesiącu grudniu 1944 r. zajęty na pomieszczenie dla szpitala wojskowego, który do obecnej chwili budynek ten zajmował. Obecnie po przesunięciu się działań wojennych na tereny zachodnie szpital się wyprowadził i opuścił budynek. Jednakże na miejsce szpitala do budynku szkolnego ma się wprowadzić oddział lotników, tak że w dalszym ciągu szkoły powszechne w Wyszkwowie będą nieczynne, gimnazjum zaś i liceum mieszczą się w wynajętych salach rozrzuconych po mieście. Interwencja u miejscowego Komendanta Wojennego nie dała rezultatu. Wobec tego uprzejmie proszę Kuratorium o podjęcie interwencji u wyższych władz wojskowych.⁷

Starosta Powiatowy poinformował 30 stycznia 1946 r. Wydział Administracyjny Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego, że wszystkie budynki szkolne pow. pultuskiego, oprócz Wyszkowa, znajdują się wyłącznie w posiadaniu szkół. Jednakże w Wyszkwowie budynek szkolny zajmowany jest nadal przez oddziały Armii Czerwonej. Sprawa ta była przedmiotem rozmów między organami władzy administracyjnej (w tym przedstawiciela Ministerstwa Oświaty) a Komendantem Wojennym stacjonującej tam Armii Radzieckiej. Uzgodniono, że cały gmach zostanie przekazany szkołom w terminie do 1 kwietnia 1946 roku. Tymczasem

⁵ S. Mauersberg, *Reforma szkolnictwa w Polsce Ludowej 1944–1948*, Wrocław 1974, s. 30.

⁶ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy (dalej – APW), KOSW 1944–1950, sygn. 277.

⁷ *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, zebrał J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, s. 361.

14 kwietnia 1946 r. burmistrz Wyszkowa donosił, że wojska radzieckie rozbierają dach, niszczą gmach szkolny i nie dopuszczają majstra blacharskiego do remontu dachu. Lokal szkolny został opróżniony dopiero 26 lipca 1946 roku. Zastępca Starosty Pułtuskiego Stanisław Proboszcz przekazał 1 sierpnia 1946 r. wojewódzkim i centralnym organom administracyjnym informację, że wszystkimi budynkami szkolnymi w pow. pułtuskim dysponują wyłącznie szkoły⁸.

Do planowej odbudowy szkół ze środków państwowych przystąpiono od 1 maja 1945 r. w Serocku, Dąbrowie, Psarach, Pękowie, Ostrowach, Woli Mystkowskiej, Bartodziejach, Ciólkowie i Pułtusku. Kosztorys odbudowy według ówczesnych cen urzędowych oscylował w granicach 6 tys. (Dąbrowa) – 130 tys. (Pułtusk nr 1).

Stanowisko architekta powiatowego, zajmującego się odbudową obiektów szkolnych, objął T. Peker. Współpracował on ściśle z inspektorem szkolnym, dzięki czemu m.in. przyznano dla powiatu pułtuskiego 20 baraków szkolnych.

Sprawa remontów szkół średnich często była przedmiotem rozważań Powiatowej Rady Narodowej i Prezydium PRN. Np. na posiedzeniu PRN w dniu 18 sierpnia 1945 r. przychylnie odniesiono się do argumentacji S. Biernackiego w kwestii przyznania niezbędnych kredytów na remont budynków gimnazjalnych. Postanowiono zwrócić się do Referatu Budowlanego w Starostwie Powiatowym o jak najszybsze sporządzenie kosztorysów, a następnie prosić Urząd Wojewódzki o przyznanie kredytów na remont zniszczonych przez wojnę gmachów szkolnych, a w szczególności – na remont budynku gimnazjum żeńskiego⁹.

Równocześnie dyrektor gimnazjum męskiego wystosował pismo do PPRN w sprawie konieczności poprawy warunków lokalowych szkół średnich dla ponad 700 uczniów oraz przyznania nauczycielom odpowiednich mieszkań komunalnych.

Powiatowa Rada Narodowa na posiedzeniu 16 października 1947 r. wyraziła pisemnie uznanie inspektorowi szkolnemu Janowi Zającowi-Durskiemu za jego należyte i szybkie wypełnienie zadań przy odbudowie i uruchomieniu szkół na terenach zupełnie zniszczonych, oraz Stanisławowi Biernackiemu, dyrektorowi Gimnazjum Męskiego, za szybkie uruchomienie tej uczelni przez przystąpienie do pracy po wyzwoleniu i odbudowie jej gmachu ze zniszczeń z własnej inicjatywy i przy wysiłku zbiorowym. Odpis tego uznania przewodniczący PRN, S. Brański, przesłał Kuratorowi OSW¹⁰.

Szkolnictwo powszechne

Pierwsze „Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/1945”, przesłane szkołom „do wykorzystania” okólnikiem Resortu Oświaty z 12 września 1944 r., regulowały zasadnicze kwestie organizacji kształcenia podstawowego¹¹. Likwidowały podział szkoły powszechnej na trzy stop-

⁸ APP, Starostwo Powiatowe, sygn. 316.

⁹ APP, Powiatowa Rada Narodowa, sygn. 5.

¹⁰ APW, KOSW 1944–1950, sygn. 53, s. 28.

¹¹ „Dz. Urz. Resortu Oświaty” 1944 nr 1-4, s. 24.

nie organizacyjne, znosiły klasy dwu- i trzyletnie, usankcjonowane ustawą o ustroju szkolnym z 1932 r., a wprowadzały zasadę klas jednorocznych, akcentowały nieodzowność podjęcia działań, by jak największa liczba dzieci w obwodzie szkolnym miała możliwość ukończenia 7-klasowej szkoły powszechnej o pełnym programie nauczania.

Według danych Biura Badań i Statystyki w Ministerstwie Oświaty w roku szkolnym 1944/1945 w powiecie pułtuskim funkcjonowały 94 szkoły powszechne. Układ ich według stopnia organizacyjnego, przyjętego ustawą szkolną z 1932 r., kształtował się następująco¹²:

	liczba szkół	liczba uczniów
szkoły I stopnia	68	5357
szkoły II stopnia	15	2486
szkoły III stopnia	11	4697
Ogółem	94	12 540

Dane te ujawniają, iż dominowały szkoły o najniższym stopniu organizacyjnym i obejmowały one ponad 42% uczących się dzieci. Szkoły III stopnia istniały zaledwie w 11 miejscowościach, a uczęszczało do nich 37,4% ogółu uczniów większych szkół powszechnych.

W 94 szkołach o zróżnicowanym stopniu organizacyjnym uczęszczało ogółem 12 540 uczniów, a uczyło w nich 218 nauczycieli.

W roku następnym, tj. 1945/1946 liczba szkół powszechnych wynosiła 88, uczniów – 15 916, a nauczycieli – 296. Liczby te jednak zmieniały się w ciągu roku szkolnego. W kilku przypadkach etaty nauczycielskie uzupełniane były nauczycielami przydzielonymi ze szkół innego typu.

Informacje statystyczne według stanu z 15 maja 1945 r. stanowią dobrą ilustrację kształtującego się szkolnictwa powszechnego i jego podstawowych problemów organizacyjnych¹³. Otóż na ogólną liczbę 88 funkcjonujących na wsi szkół powszechnych było:

- 5 szkół z liczbą do 40 uczniów,
- 32 szkoły z liczbą 41-80 uczniów,
- 25 szkół z liczbą 81-120 uczniów,
- 26 szkół z liczbą ponad 120 uczniów.

Tworzyły one grupę 504 oddziałów (klas) programowych. Projektowano, że dla wzrastającej liczby uczniów ilość klas w roku szkolnym 1946/1947 wzrośnie do 592, a więc aż o 17%.

¹² Szkolnictwo w liczbach 1944/1945, oprac. M. Falski, Ministerstwo Oświaty – Biuro Badań i Statystyki, Warszawa 1946, s. 13.

¹³ APW, KOSW 1944–1950, sygn. 21.

Pod koniec roku szkolnego 1945/1946 liczba szkół pełnych, o czterech i więcej nauczycielach wynosiła 19. Uczęszczało do nich 3144 uczniów. Były to z reguły placówki zlokalizowane w miastach i dużych miejscowościach gminnych. Były nimi:

	uczniowie	nauczyciele etatowi
1. Publiczna Szkoła Powszechna nr 1 w Nasielsku	470	6
2. Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 w Nasielsku	580	8
3. Publiczna Szkoła Powszechna nr 1 w Pułtusku	489	13
4. Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 w Pułtusku	449	12
5. Publiczna Szkoła Powszechna nr 3 w Pułtusku	411	10
6. Publiczna Szkoła Powszechna w Serocku	517	10
7. Publiczna Szkoła Powszechna nr 1 w Wyszku	527	14
8. Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 w Wyszku	473	2
9. Publiczna Szkoła Powszechna w Pniewie	386	9
10. Publiczna Szkoła Powszechna w Zatorach	346	7
11. Publiczna Szkoła Powszechna w Strzegocinie	258	5
12. Publiczna Szkoła Powszechna w Świerczach	316	5
13. Publiczna Szkoła Powszechna w Obrytem	181	5
14. Publiczna Szkoła Powszechna w Winnicy	426	8
15. Publiczna Szkoła Powszechna w Lubominie	252	4
16. Publiczna Szkoła Powszechna w Świeszewie	212	4
17. Publiczna Szkoła Powszechna w Gzachu	172	4
18. Publiczna Szkoła Powszechna w Przewodowie	180	4
19. Publiczna Szkoła Powszechna w Skaszewie	265	4

Publiczne szkoły powszechne zatrudniające 3 nauczycieli, realizujące program nauczania pełnej 7-klasowej szkoły podstawowej, były zlokalizowane w 13 wsiach:

miejscowość	liczba uczniów
– Kościesze	164
– Garnowo	111
– Ostaszewo	152
– Somianka	213
– Wola Mystkowsaka	146
– Budy Siennickie	210
– Dębinki	203
– Dabrowa k. Wyszku	185
– Leszczydół Stary	197
– Rząśnik	190
– Popowo Kościelne	190
– Wola Kiełpińska	164
– Niestępowo	253

Przedstawione dane ukazują, jak znaczne było zróżnicowanie szkół nawet o tej samej liczbie nauczycieli: od 111 w Garnowie do 213 uczniów w Somiance, co oczywiście miało swój wpływ na warunki pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół.

Szkoły najniżej zorganizowane, tj. o 1 nauczycielu, realizujące program nauczania w zakresie klas I-IV, stanowiły dominujący typ szkoły wiejskiej. W roku szkolnym 1945/1946 znajdowały się one w ponad 40 następujących miejscowościach powiatu pułtuskiego:

miejscowość	liczba uczniów
Białowieża	28
Głodowo	100
Płocochowo	72
Gromin	45
Kęsy	52
Sadykierz	92
Wielgolas	54
Barcice	63
Gulczewo	109
Jackowo Górne	115
Ostrowy	100
Płudy	88
Ulasek	186
Wypychy	80
Goławice	96
Konary	70
Krzyczki	108
Morgi	37
Ruszkowo	57
Smogorzewo	91
Ciółkowo	93
Cygany	65
Gładczyn	40
Bielany	48
Bulkowo	56
Domosław	61
Glinice	55
Mieszki	70
Dalekie	24
Wielątki	75
Wólka Przekory	76
Borsuki	45
Burlaki	70
Cieńska	116
Grabówiec	90
Dębe	75

Gąsiorowo	62
Świeciennica	60

Dzieciom ze szkół o 1 nauczycielu jako szkół niepełnych z klasami I-IV umożliwiono bezkolizyjne przechodzenie do szkół zbiorczych.

Wiele uwarunkowań społeczno-demograficznych, przestrzennych i infrastrukturalnych złożyło się na tak olbrzymie różnicowanie szkółek o 1 nauczycielu. Trudna obecnie do uzmysłowienia sobie jest praca dydaktyczno-wychowawcza nauczyciela z liczbą przekraczającą 100 uczniów, a w Ulasku – wynosząca 186 dzieci, zwłaszcza w sytuacji klas łączonych. W latach późniejszych znaczna część szkół tego typu zniknęła z mapy sieci szkolnej, a część awansowała do szkół wyżej zorganizowanych.

Liczne trudności kadrowe uniemożliwiły uruchomienie w roku szkolnym 1945/1946 szkół podstawowych w kilku miejscowościach, np. Ciepelinie, Dzierżeniu, Gzowie, Piskorni, Pobyłkowie, Kręgach, Łosinnie, Olszance, Pieścirogach i Stanisławowie.

W roku szkolnym 1945/1946, w sytuacji minimalnej liczby siódmych klas, naukę na szczeblu podstawowym w całym powiecie pułtuskim ukończyło zaledwie 134 absolwentów.

W 1946/1947 r. realizacja podstawowych założeń polityki edukacyjnej zmierzała do stopniowego ograniczania liczby szkół o 1-2 nauczycielach, zwłaszcza w warunkach niewielkiej liczby dzieci, oraz zwiększania liczby szkół o 4 i więcej nauczycieli. Projekt organizacyjny Inspektoratu Szkolnego przewidywał zwiększenie liczby szkół pełnych pełniących rolę szkół zbiorczych do 26 i obejmujących 3760 uczniów.

Katastrofalne warunki infrastrukturalne i kadrowe oraz duża liczba dzieci i młodzieży zobowiązanej do uczęszczania do szkoły sprawiały, że wywiązywanie się z obowiązku szkolnego było bardzo kłopotliwe. W roku szkolnym 1945/1946 nauki nie pobierało 2240 młodocianych, tj. 12,5% osób zobowiązanych ustawowo do instytucjonalnego kształcenia się. Tej złej sytuacji towarzyszyło zjawisko odsiewu szkolnego, tzn. przerywania nauki w ciągu roku szkolnego. W 1945/1946 r. szkołę podstawową opuściło przed jej ukończeniem ponad 890 osób.

W tej dramatycznej sytuacji, zwłaszcza dla uczniów starszych wiekiem, nadal organizowano nauczanie trybem skróconym. W 1946/1947 r. takim nauczaniem objęto 770 uczniów.

Dane statystyczne z wybranych gmin i szkół powszechnych świadczą, że z obowiązku szkolnego nie wywiązywało się wiele osób w:

Wyszowie	251
Nasielsku	105
Pułtusku	102
Pniewie	115
Dąbrowie	76
Leszczydole Starym	54
Rzańniku	54
Zatorach	46
Świeszewie	42

Strzegocinie	56
Gzach	41
Psarach	55

Wyjątkowo dużo dzieci i młodzieży nie uczęszczało do szkół w gminach: Gołębie (10,4%), Wyszkwowie (22%), Zatorach (18%) i Obrytem (16%).

Istotnym uzupełnieniem „klas programowych” były oddziały dla uczniów wieku opóźnionego. W roku szkolnym 1945/1946 do 25 oddziałów tego typu uczęszczały 552 osoby urodzone w latach 1939–1933 oraz 423 osoby urodzone w 1932 r. i wcześniej.

Bardzo korzystnie przedstawiała się realizacja ustawowego obowiązku szkolnego w takich obwodach szkolnych, jak: Szkoła Podstawowa nr 3 w Pułtusk, w Świerczach, Płocochowie, Lelewie, Morgach, Popowie Borowym, Gładczynie, Sokołowie, Wielgolesie, Gulczewie, Woli Mystkowskiej, Winnicy, Domosławiu, Bielanych, Porządziu i Dębem, gdzie wszystkie dzieci w wieku obowiązku szkolnego uczęszczały do szkoły powszechnej.

Znaczne rozdrobnienie sieci szkolnej i istnienie szkół karłowatych organizacyjnie (z 1, 2, i 3 nauczycielami) wystąpiło i w późniejszych latach. Według stanu z dnia 31 maja 1947 r., w szkołach miejskich, a więc wysoko zorganizowanych, pobierało naukę 4173 uczniów (tj. 24% ogółu uczących się osób). Natomiast na wsi w szkołach pełnych (4 i więcej nauczycieli) uczyło się 3889 dzieci (tj. 23,0%). Do szkół pełnych z 3 nauczycielami, najbardziej kontrowersyjnych pod względem organizacyjno-dydaktycznym, uczęszczało 2792 uczniów (tj. 16,5%). W szkołach wiejskich z 1 i 2 nauczycielami uczyło się aż 6028 dzieci (tj. 36%). Tak więc dziecko wiejskie podobnie, jak przed wojną było nadal skazane na gorszą szkołę.

W roku szkolnym 1946/1947 do szkół podstawowych uczęszczało 16 882 uczniów, w tym 3068 młodocianych nieobjętych obowiązkiem szkolnym. Niestety aż 2753 dzieci nie uczęszczało do szkoły.

Z ankiety Sejmowej Komisji do zbadania sytuacji zniszczonych terenów przyczołkowych wynika, iż w powiecie pułtuskim jeszcze w lipcu 1947 r. nie funkcjonowały szkoły podstawowe w 4 wsiach: Płudach, Leszczydole–Nowinach, Poniłki i Pieścirogach¹⁴.

W odbudowie, zorganizowaniu i uruchomieniu oraz stopniowym rozwoju szkolnictwa powszechnego wyjątkowo konstruktywną rolę odegrali pierwsi kierownicy szkół w miastach:

- Szkoły Powszechnej nr 1 w Pułtusk – Stanisław Kluczek,
- Szkoły Powszechnej nr 2 w Pułtusk – Franciszek Sokolnicki,
- Szkoły Powszechnej nr 3 w Pułtusk – Zdzisław Kźmirkiewicz,
- Szkoły Powszechnej nr 1 w Wyszkwowie – Maksymilian Lisowski,
- Szkoły Powszechnej nr 2 w Wyszkwowie – Józef Kulesza, Edmund Matey,
- Szkoły Powszechnej nr 1 w Nasielsku – Michał Michalcewicz,
- Szkoły Powszechnej nr 2 w Nasielsku – Waclaw Sokolnicki.

¹⁴ APP, Starostwo Powiatowe w Pułtusk, sygn. 69, k. 11-13.

Gimnazja i licea ogólnokształcące

Zadanie zorganizowania od podstaw Państwowego Koedukacyjnego Gimnazjum i Liceum im. Piotra Skargi Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, urzędujące wówczas w Mińsku Mazowieckim, powierzyło Stanisławowi Biernackiemu (1906–2000), przedwojennemu nauczycielowi matematyki w tej szkole średniej. Po przeprowadzeniu niezbędnego remontu i wyposażeniu szkoły w podstawowy sprzęt oraz skompletowaniu zespołu pedagogicznego w Gimnazjum i Liceum rok szkolny 1944/1945 rozpoczął się uroczystie 12 marca 1945 r. i trwał do 31 lipca 1945 roku. Do 9 oddziałów gimnazjalnych i do 2 klas licealnych uczęszczało ponad 500 uczniów. W lipcu odbył się pierwszy powojenny egzamin maturalny, pomyślnie zakończony dla 19 licealistów. Małą maturę po 4-klasowym gimnazjum otrzymało 41 osób.

Pułtuskie Gimnazjum i Liceum im. P. Skargi było wówczas jedną z największych i dobrze funkcjonujących średnich szkół ogólnokształcących w woj. warszawskim. W jego działalność jednak ingerował Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, zbierając informacje osobiste o rodzicach uczniów¹⁵. W 1944/1945 r. do Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Piotra Skargi uczęszczało 454 uczniów, a do Liceum powiązanego strukturalnie i lokalowo – 55. Uczyło w tych szkołach 18 nauczycieli, nie w każdym wypadku legitymujących się wykształceniem formalnie upoważniającym do nauczania w szkolnictwie średnim.

Seweryn Marek Pogorzelski, absolwent Liceum z 1939 r., a po wojnie nauczyciel tej samej szkoły, a później wybitny uczony i profesor akademicki, zanotował: „W okresie: marzec 1945 – czerwiec 1946 wróciłem niespodziewanie do gimnazjum i liceum w Pułtuskach tym razem jako pedagog (tylko w tamtych czasach było to możliwe). Szkoła była zupełnie inna niż tamta przedwojenna, choć budynek ten sam i wiele twarzy znajomych”¹⁶. Zespół pedagogiczny Gimnazjum i Liceum im. P. Skargi w roku szkolnym 1945/1946 stanowili¹⁷: Stanisław Biernacki (matematyka i fizyka), Anna Batko (matematyka, biologia, język niemiecki), Gabriela Biernacka (rysunek), Zofia Błażewicz (język polski), Janina Cejmer (chemia), Włodzimierz Fiszer (łacina, język angielski i język rosyjski), Jan Kłoniecki (matematyka, wychowanie fizyczne), Anna Krzykowska (język francuski), Jerzy Łyziński (geografia, biologia), Halina Mazurowa (język polski), Halina Olkowska (łacina, historia) Seweryn Pogorzelski (fizyka, chemia, biologia), Teodor Szymanowski (język angielski, matematyka), ks. Jan Wosiński (religia), Łucja Zakrzewska (historia, łacina). Nauczycielami zatrudnionymi na umowie-kontrakcie byli: Bronisław Gilejko (propedeutyka filozofii, zagadnienia życia współczesnego), ks. Henryk Markowski (religia) i Halina Skowrońska (wychowanie fizyczne dziewcząt).

Wizytator kuratorski podczas lustracji szkoły 20 października 1945 r. stwierdził, że mimo zniszczeń w okresie działań wojennych udało się dyrektorowi, dzięki wybitnej pomocy Komitetu Rodzicielskiego, przywrócić stan pierwotny budyn-

¹⁵ APP, Starostwo Powiatowe w Pułtuskach, sygn. 5, s. 57.

¹⁶ Notatki własne na fotoalbumie (w posiadaniu K. Pogorzelskiej).

¹⁷ APW. KOSW 1944–1950, sygn. 37.

ku. Szkoła ma 14 izb lekcyjnych, 2 sale gimnastyczne, aulę, kancelarię i gabinet dyrektora oraz pokój służbowy i mieszkania dla dyrektora i woźnego. Zauważył przy tym zły stan zaopatrzenia w środki dydaktyczne (jedynie mapy geograficzne pozostawione przez okupanta). Zaakcentował, że kwalifikacji pedagogicznych nie miało 5 nauczycieli, a dwóch legitymuje się jedynie maturą licealną. W konkluzji napisał: „Należy obawiać się, że dopóki sytuacja mieszkaniowa w Pułtusku nie ulegnie poprawie, trudno będzie namówić do zaangażowania bardziej wykwalifikowanego personelu”¹⁸. Poruszył także kwestię złego stanu opieki lekarskiej: „Miejscowe, zresztą nieliczne siły lekarskie nie chcą przyjąć obowiązków lekarza szkolnego”.

Po sześćoletniej przerwie, wymuszonej wojną i jej następstwami, reaktywowało swoją działalność edukacyjną w Pułtusku Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Klaudyny Potockiej. Zostało ono ulokowane we własnym, przedwojennym budynku, pośpiesznie i częściowo tylko wyremontowanym przy ul. Kanoniczej (obecnie Konopnickiej nr 7). Szkoła powstała z myślą o uczniach przeniesionych z koedukacyjnych klas gimnazjalnych Gimnazjum i Liceum im. Piotra Skargi. Naukę rozpoczęło około 300 dziewcząt.

Stanowisko dyrektora szkoły zostało powierzone dr Romanie Pachuckiej, doświadczonej organizatorce oświaty, wybitnej polonistce i nieprzeciętnej osobowości pedagogicznej.

Po odejściu dziewcząt do nowo utworzonego Gimnazjum i Liceum ogłoszono dodatkowe zapisy młodzieży do Gimnazjum i Liceum im. P. Skargi w dniach 10–15 września 1945 roku¹⁹.

W latach czterdziestych zespół Rady Pedagogicznej Gimnazjum i Liceum im. K. Potockiej stanowili tacy nauczyciele, jak: Romana Pachucka (język polski), Janina Baranowska (język polski i propedeutyka filozofii), Gabriela Biernacka (rysunek i prace ręczne), Józef Brzuchacz (łacina i historia), Maria Fiszerowa (język rosyjski), Klemens Kępczyński (fizyka i chemia), Stanisław Kownacki (język angielski), Irena Królak (język polski), Janina Linderowa (język francuski), Maria Malinowska (historia), Maria Milewska (matematyka), Czesław Roel (biologia), Stanisław Rutkowski (geografia, matematyka), Halina Skowrońska (wychowanie fizyczne), Helena Sokolnicka (język polski, wiadomości o Polsce i świecie współcz.), Julia Szymanowska (fizyka i chemia), Elżbieta Szubert (język francuski), Lech Wiśniowski (fizyka i chemia).

Okólnik ministra oświaty z 29 stycznia 1945 r. „O organizacji gimnazjów i liceów dla dorosłych” postanawiał, iż gimnazja i licea tego typu były przeznaczone dla tych osób dorosłych, które z powodu przekroczenia wieku nie mogą uczęszczać ani do normalnych szkół średnich, ani do tzw. klas dla młodzieży przerośniętej wiekiem. W toku przyśpieszonego kształcenia (4 semestry w gimnazjach i 2 semestry w liceach), którego funkcja sprowadzała się w zasadzie do kompensowania opóźnień szkolnych, młodzież dorosła miała szansę zdobyć

¹⁸ APW, KOSW 1944–1950, sygn. 41.

¹⁹ APP, Starostwo Powiatowe, sygn. 65.

pełne formalnie wykształcenie średnie, a następnie ubiegać się o przyjęcie na studia wyższe.

W styczniu 1946 r. dyrekcje obu gimnazjów i liceów ogólnokształcących ogłosiły zapisy dla młodzieży opóźnionej wiekiem do skróconej 3-letniej szkoły średniej o ustroju semestralnym. Na pierwszy semestr mogła być przyjęta młodzież urodzona w latach 1925–1929, a więc 17-21-letnia, po złożeniu obowiązującego egzaminu²⁰.

Od września 1946 r. zaczęło funkcjonować w budynku Gimnazjum i Liceum im. Piotra Skargi Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych TUR o ustroju semestralnym.

30 września 1945 r. uroczystie upaństwowiono wyszkowskie gimnazjum i liceum. Po roku stanowisko dyrektora szkoły objął Eugeniusz Stelmaszczyk, lecz w sierpniu 1947 r. został pozbawiony tego stanowiska z powodów politycznych. Jego miejsce zajął z rekomendacji PPR Jan Wołoszczuk.

W latach czterdziestych nauczycielami byli: Apolinary Rytel, Antoni Rytel, Zofia Karłowska (historia, łacina, propedeutyka filozofii, geografia, biologia); Eugeniusz Stelmaszczyk, Feliksa Sztompke (język polski); Maria Muraszko (język niemiecki); Gustaw Kalinowski (język angielski); Stefania Kuczyńska, Lucyna Gawucio-wa (matematyka, fizyka); Janina Kamińska-Jodłowska (zajęcia praktyczne, rysunek); Kazimierz Tauter, Stanisław Wiśniewski (śpiew); Stanisław Kaczmarczyk (wychowanie fizyczne)²¹. Religii uczyli księża: Jan Fałkowski, Stanisław Tenderenda i Marian Kocięcki.

W roku szkolnym 1946/1947 we wrześniu rozpoczęło funkcjonowanie Samorządowe Gimnazjum Koedukacyjne w Nasielsku, dysponujące zaledwie dwoma etatami nauczycielskimi. Kierowanie szkołą zostało powierzone przez Zarząd Miejski Natalii Brzeskiej według wzorcowego statutu gimnazjum opracowanego przez KOSW. Kolejnym dyrektorem był Kazimierz Przybysz. Sprawa rozwoju gimnazjum i przekształcenie go na gimnazjum typu ogólnokształcącego niejednokrotnie było przedmiotem obrad Miejskiej Rady Narodowej w Nasielsku.

Kształcenie nauczycieli

Państwowe Koedukacyjne Liceum Pedagogiczne w Pułtusku, jako jedno z ośmiu liceów pedagogicznych w woj. warszawskim, zostało otwarte na podstawie instrukcji Ministra Oświaty z dnia 14 lipca 1945 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/1946, z ważnością od 1 października 1945 r. Kuratorem Okręgu Szkolnego Warszawskiego był wówczas Teofil Wojeński.

Zostało ono zlokalizowane przy ul. Benedyktyńskiej nr 8 (obecnie M. Konopnickiej 5). Dyrektorem szkoły został Bronisław Gilejko (1904–1989), przedwojenny nauczyciel historii w Państwowym Seminarium Nauczycielskim i Państwowym

²⁰ APP, Starostwo Powiatowe, sygn. 65.

²¹ J. Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998, s. 300.

Gimnazjum i Liceum im. P. Skargi w Pułtusk, uczestnik wojny obronnej w 1939 r., jeniec oflagu w Woldenbergu, a po wojnie – nauczyciel liceum ogólnokształcącego. Szybko skompletował zespół pedagogiczny i mimo niezwykle trudnych warunków infrastrukturalnych Liceum Pedagogiczne z liczbą 151 uczniów w 4 klasach (w tym 23 uczniów w klasie I) zaczęło funkcjonować i stopniowo się rozwijać. Stanowisko dyrektora liceum Gilejko zajmował do momentu aresztowania przez UB w styczniu 1947 roku.

Rozpiętość wieku młodzieży w jednej klasie obecnie byłaby trudno wyobrażalna. Na przykład w klasach I licealnej na 23 uczniów 19 lat miała 1 osoba, 20 lat – 3 osoby, 21 lat – 2, 22 lat – 7, a powyżej – aż 10 osób²². Lekcje trwały na dwie zmiany i kończyły się o godz. 20⁰⁰.

W pomieszczeniach internackich, znajdujących się w wynajętych izbach mieszkowej jednostki wojskowej, opiekę wychowawczą znalazło 52 uczniów (26 chłopców i 26 dziewcząt). W latach następnych internat mieścił się w budynkach zlokalizowanych przy ul. Benedyktyńskiej i ul. Rynek. Obowiązki kierownika internatu pełnił Czesław Roel.

W dwóch pierwszych powojennych latach pracowali w liceum m.in. tacy nauczyciele jak²³: Zofia Błażewicz (język polski), Jan Bóll (język polski, historia, nauka o Polsce i świecie współczesnym), Irena Królak (język polski), Helena Dolińska (język francuski i jęz. rosyjski), Teodor Szymanowski (język angielski), Wojciech Doliński (biologia), Halina Olkowska (historia), Stanisław Rutkowski (geografia), Zofia Roel (język rosyjski), Czesław Roel (biologia), Jadwiga Hawełko (biologia), Julia Szymanowska (fizyka i chemia), Marcei Wyrzykowski (nauczanie i wychowanie), Stanisław Złomaniec (matematyka, pedagogika, psychologia), Franciszka Złomaniec (matematyka, rysunek i prace ręczne), Janina Ciemienieicz (prace ręczne), Bronisław Sasorski (prace ręczne i rysunek), Karol Wiernicki (śpiew, chór), Stefan Nowakowski (śpiew, chór), Helena Witkowska (wychowanie fizyczne), Antoni Goczyński (wychowanie fizyczne i przysposobienie obronne), Konstanty Jabłoński (wychowanie fizyczne). Prefektami liceum byli: ks. Wincenty Pyszyński i ks. Jan Wosiński.

W roku szkolnym 1946/1947, przy ustawicznie zmieniających się warunkach organizacyjnych szkolnictwa pedagogicznego, pułtuskie Liceum Pedagogiczne miało 323 uczniów, w tym: w dwóch klasach licealnych – 73 uczniów i w trzech klasach przygotowawczych, realizujących program gimnazjalny – 116 uczniów. Na tzw. semestralne kursy przygotowawcze: wstępny, roczny i dwuletni, realizujące programy po nauce gimnazjalnej lub z niższym wykształceniem uczęszczało 91 uczniów²⁴. Ta mozaika organizacyjna kształcenia kandydatów do zawodu nauczycielskiego doprowadziła do ukształtowania 4-letniego liceum pedagogicznego o podbudowie siedmioletniej szkoły podstawowej. Maturę w roku szkolnym 1946/1947 zdało 20 absolwentów liceum.

²² APW, KOSW 1944–1950, sygn. 89.

²³ APW, KOSW 1944–1950, sygn. 88; *Jak mile są wspomnienia tamtych dni. Zjazd absolwentów w 50 rocznicę ukończenia szkoły*, Pułtusk 12-13.06.1999 r.

²⁴ APW, KOSW 1944–1950, sygn. 91.

W czasie wakacji letnich (16 lipca – 25 sierpnia 1945 r.) Inspektorat Szkolny w Pułtuskach zorganizował kurs dla 96 nauczycieli niewykwalifikowanych. Wykłady prowadzili m.in.:

Bronisław Gilejko – historia wychowania, metodyka historii, życie dziecka w środowisku,

Bronisława Urbańska – psychologia i pedagogika,

Jan Kaczmarczyk – metodyka języka polskiego i śpiewu,

Stanisław Biernacki – matematyka i fizyka,

Gabriela Biernacka – metodyka rysunku i zajęć praktycznych,

Włodzimierz Fiszer – język polski i literatura polska,

Antoni Kamiński – biologia, metodyka geografii i przyrody,

Władysław Kaczmarczyk – kierowanie administracją i technika pracy umysłowej,

Maria Krakowiak – metodyka ćwiczeń cielesnych i zajęć świetlicowych,

Stefan Nowakowski – higiena,

Jan Zająć-Durski – organizacja szkoły.

Oceniając ten kurs i jego uczestników, inspektor szkolny napisał: „Poziom moralny i ideowy słuchaczy bez zarzutu”, chociaż było kilka osób przypadkowych.

Kształcenie zawodowe

W pierwszych latach po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej zadbano głównie o odbudowę i umocnienie sieci szkół ogólnokształcących: podstawowych i średnich. Myśl o tworzeniu szkolnictwa zawodowego, nawiązującego do skromnych doświadczeń przedwojennych, była na razie dość odległa.

Pierwszymi placówkami edukacyjnymi dla młodzieży wiejskiej, łączącymi funkcje kształcenia ogólnego w zakresie szkoły podstawowej i kształcenia zawodowego o charakterze przysposobienia rolniczego, były dwuletnie wieczorowe szkoły rolnicze. W 1945 r. uruchomiono dwie Powiatowe Szkoły Rolnicze: 1) w Gołdkowie, mającą dobrą podstawę infrastrukturalną i doświadczenie pedagogiczne oraz 2) w Somiance. Natomiast 19 gminnych szkół rolniczych, umiejscowionych przy szkołach podstawowych, powstało w Wyszku, Mystkówcem Starym, Skorkach, Kręgach, Obrytem, Kleszewie, Łubienicy, Gzowie, Garnowie, Gnatach-Zarazach, Gnatach Gromadzkich, Siennicy, Głodowie Małym, Strzegocinie, Smolechowie, Jadwisinie, Popowie Kościelnym i Zatorach. Równocześnie po przerwie okupacyjnej otwarto ponownie Uniwersytet Ludowy im. Jadwigi Dziubińskiej w Kacicach, będący przed wojną ważnym ośrodkiem krzewienia oświaty i kultury w środowisku wiejskim. Sprawy związane z organizacją tej szkoły inspektor szkolny powierzył Stanisławowi Jakubczakowi, a wkrótce Michałowi Osieckiemu²⁵. Jednakże uniwersytet ludowy w Kacicach, nawiązujący do tradycji przedwojennych, nie zyskał uznania ówczesnych władz politycznych i szybko został rozwiązany.

²⁵ APP, Zarząd Miejski w Pułtuskach, sygn. 54.

W roku szkolnym 1944/1945 pojawiły się prywatne kursy zawodowe, w których uczyło dwóch nauczycieli. Jednak na razie nic o nich bliższego nie można powiedzieć. Tego typu kursy w woj. warszawskim istniały jeszcze w Grójcu i Ostrowi Mazowieckiej²⁶.

Pierwszą pełną szkołą zawodową po wojnie była 3-klasowa Koedukacyjna Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa w Pułtusk, zorganizowana w 1947 r. przez Czesława Osieckiego (1902–1953), nauczyciela szkół powszechnych, uczestnika kampanii wrześniowej i jeńca wojennego. Pomieszczeń dla jej funkcjonowania użyły Gimnazjum i Liceum im. P. Skargi. Szkoła o kierunku odzieżowym (krawieckim) miała jedynie dwa oddziały: klasę wstępną (26 uczniów) i klasę pierwszą (21 uczniów)²⁷. Jedynym etatowym nauczycielem był sam dyrektor szkoły. Uczył fizyki i historii. W ciągu roku szkolnego liczba uczniów zwiększyła się do 69 osób, lecz potem zmalała do 57.

Kształcenie zawodowe wzbogacone zostało 120-godzinnymi kursami przygotowawczymi do egzaminów czeladniczych, zorganizowanymi w 1946 r. przez Oddział Instytutu Naukowego Rzemieślniczego w Pułtusk, a ulokowanymi w Publicznej Szkole Powszechnej nr 3. Kierownikiem kursów został Zdzisław Kaźmirkiewicz.

We wrześniu 1948 r. uruchomiono także w Wyszkowie Publiczną Szkołę Średnią Zawodową o kierunkach: metalowym, handlowym i odzieżowym. W trzech klasach uczyło się łącznie 94 uczniów. Inicjatorem tej szkoły i pierwszym jej dyrektorem był Maksymilian Lisowski, poprzednio kierownik Szkoły Podstawowej nr 1 i prezes Oddziału Powiatowego ZNP²⁸.

Oświata dorosłych

Okólnik Ministra Oświaty z 29 sierpnia 1945 r. „W sprawie kursów dokształcających i szkół powszechnych dla dorosłych” postanawiał, że równoległe z kursami nauczania początkowego należy organizować „kursy dokształcające stopnia II, obejmujące zakres nauczania poszczególnych klas szkoły powszechnej, i kursy stopnia III, obejmujące materiał nauczania VI-VII klasy szkoły powszechnej, przygotowujące do zdawania egzaminu w zakresie materiału nauczania 7 klasy szkoły powszechnej”²⁹. Okólnik ten zalecał również tworzenie stałych trzyletnich szkół dla młodocianych (od 15 do 18 roku życia) i dorosłych powyżej 18 lat życia, którzy nie mogli we właściwym czasie ukończyć normalnej szkoły powszechnej.

Mocą rozporządzenia ministra oświaty z 13 marca 1946 r. w powiatowych inspektoratach szkolnych wprowadzono stanowisko do spraw oświaty dorosłych. W mazowieckich inspektoratach szkolnych zajmowali je głównie nauczyciele o bogatym doświadczeniu pedagogicznym i uznanej aktywności społecznej, np. Jerzy Jaszczak i Marian Jasiński w Pułtusk.

²⁶ *Szkolnictwo w liczbach 1944/1945*, op. cit., s. 33.

²⁷ Z.M. Wróbel, *Zespół Szkół Zawodowych im. J. Ruzkowskiego w Pułtusk 1947–1997*, Pułtusk 1997, s. 39.

²⁸ J. Szczepański: *Wyszków...*, op. cit., s. 302.

²⁹ Cyt. za: R. Wroczyński, *Oświata dorosłych*, w: *Osiągnięcia i problemy rozwoju oświaty i wychowania w XX-leciu Polski Ludowej*. Zbiór studiów pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1966, s. 387-388.

Związek Walki Młodych, nowa organizacja ideowo-wychowawcza o orientacji prokomunistycznej, w porozumieniu z inspektorem szkolnym 17 września 1945 r. przystąpił do organizowania kursów wieczorowych w zakresie 7 oddziałów szkoły powszechnej³⁰.

Od 15 października 1945 r. rozpoczęła działalność Publiczna Szkoła Powszechna dla Dorosłych, zlokalizowana przy Szkole Powszechnej nr 2 (ul. T. Kościuszki). Kierował nią z powodzeniem Waclaw Sokolnicki. Zajęcia dydaktyczne w 5 oddziałach (klasy II-IV) prowadzili m.in. Stanisław Jakubczak, Michał Osiecki i Stefan Wiesiołek³¹. Szkoła tego typu funkcjonowała nieprzerwanie do lat siedemdziesiątych, chociaż z każdym rokiem malała liczba uczestników.

Jedną z form organizacyjnych kształcenia ustawicznego dorosłych był Niedzielny Uniwersytet TUR, otwarty 10 lutego 1946 r. w gmachu Państwowego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego im. K. Potockiej.

Nauczyciele

Status społeczny nauczycieli, decydujących w istocie rzeczy o poziomie szkolnictwa, w latach powojennych był niski. Uwarunkowała go przede wszystkim nędzna pozycja materialna zawodu nauczycielskiego, negatywna selekcja, przyjmowanie do pracy osób o niskich kwalifikacjach pedagogicznych oraz nieprzychylny stosunek przedstawicieli władzy politycznej (wbrew oficjalnym zapewnieniom) do inteligencji, której nauczyciele stanowili ważną grupę społeczno-zawodową. Mniej istotny okazał się trud pracy pedagogicznej, udział nauczycieli w tajnym nauczaniu i ruchu oporu, entuzjazm do pracy szkolnej w złych warunkach pookupacyjnych i zdolność do przełamywania wielu barier w złożonej rzeczywistości społeczno-politycznej.

Nędznej kondycji nauczycielstwa nie mogły zmienić starania resortu oświaty ani uchwały wojewódzkich i powiatowych rad narodowych. Z najistotniejszą pomocą materialną przychodzili nauczycielom rodzice i komitety rodzicielskie, urządzając zbiórki artykułów żywnościowych i zbierając składki pieniężne dla nauczycieli, co jednakże było sprawą żenującą i kłopotliwą pedagogicznie. W tych warunkach, przy głodowych poborach nauczycielskich, wielu nauczycieli odchodziło ze szkolnictwa do prac bardziej atrakcyjnych i lepiej wynagradzanych.

O tragicznej wprost sytuacji nauczycieli świadczą liczne prośby rad pedagogicznych do władz administracyjnych o przydział produktów w naturze. Nauczyciele Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Wyszкові w piśmie z 27 kwietnia 1945 r. alarmowali inspektora szkolnego w Pułtusku o rozpaczliwym ich położeniu i apelowali: „taki stan dłużej trwać nie może”³².

W związku z masowym aresztowaniem przez władze sowieckie i polskie władze bezpieczeństwa 16 lipca 1945 r. ponad 80 nauczycieli woj. warszawskiego prezes Okręgu Warszawskiego ZNP Wawrzyniec Dusza wystosował do Wojewody

30 APP, Starostwo Powiatowe, sygn. 65.

31 APP, Starostwo Powiatowe, sygn. 65; APP, Zarząd Miejski w Pułtusku, sygn. 54.

32 APW – Oddział w Pułtusku, Pow. Rada Narodowa, t. 1.

Warszawskiego pismo z prośbą o interwencję. Zaznaczył w nim, że bezpodstawnie zostali aresztowani nauczyciele różnych typów szkół, członkowie ZNP z Warszawy i 17 powiatów, m.in. z powiatów błońskiego, ciechanowskiego, działdowskiego, garwolińskiego, grójeckiego, makowskiego, mławskiego, ostrowskiego, plockiego, przasnyskiego, pułtuskiego, radzymińskiego, sierpeckiego, sochaczewskiego, warszawskiego i węgrowskiego. Pod koniec listu napisano:

Gdy jeden kolega jako Minister Oświaty zasiada w Rządzie Jedności Narodu, dziesiątki i setki jego znajomych kolegów, towarzyszy walki i pracy, przyjaciół nie powinni być w więzieniach. My ich chcielibyśmy widzieć wśród nas, chcemy im pomóc, ułatwić drogę powrotu do rodziny, do warsztatu pracy, do życia. Potrzebni są w szkole, w organizacji, w społeczeństwie. Potrzebni są do odbudowy, tyłu przecież ich i naszych kolegów niemiecki barbarzyńca zniszczył na zawsze.³³

Następstwem tej petycji stało się pismo Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych 10 września 1945 r. W imieniu wojewody zaakcentowano:

W wielu wypadkach aresztowania były masowe, bez indywidualnego podejścia do aresztowanych, wśród osób podanych jest wielu działaczy zasłużonych z czasów konspiracji i ludzi o wyrobionej opinii i znanym powszechnie nastawieniu społeczno-ideowym. Ze względu na powyższe oraz na to, że kadry nauczycielstwa polskiego zostały w czasie wojny i okupacji zdziesiątkowane przez wroga, i obecnie każdy nauczyciel jest cenną i pożądaną siłą, potrzebną w organizacji i społeczeństwie, Urząd Woj. Warszawski prosi o potraktowanie powyższej sprawy jako wyjątkowej i o niezwłoczną interwencję.³⁴

W roku szkolnym 1945/1946 można było sprawniej organizować pracę szkolną w związku z powrotem nauczycieli do swoich miejsc zamieszkania. I tak np. z obozów jenieckich (oflagów) powrócili oficerowie rezerwy biorący uprzednio udział w kampanii wrześniowej 1939 roku: Jan Bóll (1896–1961), Jerzy Jaszczak (1903–1987), Teodor Szymanowski (1912–1991), Marcei Wyrzykowski (1909–1988), Bronisław Gilejko (1904–1989), Tomasz Wyszogrodzki (1906–1984), Antoni Gorceżyński (1906–1978), Henryk Leon Machnowski (1903–1969), Konstanty Józef Jabłoński (1904–1989), Michał Osiecki (1902–1953).

Z obozów koncentracyjnych powrócili m.in. tacy nauczyciele, jak: Stanisława Bochenek (1902–1991), Irena Kurowska (1898–1981), Maria Malinowska (1892–1961), Maria Milewska (1889–1956), Stefan Nowakowski (1903–1993).

Nauczyciele byli powoływani do wszystkich organów rad narodowych: gminnych, miejskich i powiatowych. Na przykład w składzie 48-osobowej Powiatowej Rady Narodowej w Pułtusku według stanu z 20 czerwca 1945 r. znajdowało się 3 nauczycieli, reprezentantów ZNP: Jan Zajac-Durski (inspektor szkolny, członek Polskiego Stronnictwa Ludowego); Jan Świerczewski (1890–1946), kierownik szkoły podstawowej w Przewodowie, działacz Polskiego Stronnictwa Ludowe-

³³ *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, zebrał i oprac. J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, s. 368.

³⁴ *Ibidem*, s. 370.

go; oraz Stanisław Biernacki, bezpartyjny, dyrektor Państwowego Gimnazjum i Liceum P. Skargi³⁵.

W powiecie pułtuskim w szkolnictwie podstawowym pracowało:

rok szkolny	liczba nauczycieli
1944/1945	218 nauczycieli
1945/1946	296
1946/1947	353

Liczby te przekraczają stan ilościowy nauczycielstwa z lat międzywojennych i wskazują na tendencję wzrostową w kolejnych latach powojennych.

Prognoza rozwoju szkolnictwa podstawowego na rok szkolny 1946/1947 wskazywała, iż na pokrycie potrzeb edukacyjnych powiatu pułtuskiego potrzeba 371 nauczycieli, niedobór szacunkowy wyniesie więc 50 nauczycieli. Problem kształcenia kandydatów na nauczycieli i doskonalenia zawodowego zatrudnionych już nauczycieli, przy równoczesnym wzroście ich statusu społeczno-materialnego, stał się istotnie ważnym zadaniem ówczesnej polityki oświatowej.

Jednakże według stanu na 31 maja 1947 r. w szkolnictwie powszechnym powiatu pułtuskiego pracowało 353 nauczycieli, w tym 187 niewykwalifikowanych. Szczególnie drastycznie poziom kwalifikacji nauczycielskich przedstawiał się w szkołach na wsi, gdzie w placówkach o 4 i większej liczbie nauczycieli 65% etatowych nauczycieli nie legitymowało się wymaganymi kwalifikacjami, a w szkołach o 1-2 nauczycielach tego typu nauczycieli było aż 73%³⁶.

Zasygnalizowane fakty i informacje statystyczne stanowią jedynie ilustrację dokonujących się przeobrażeń edukacyjnych na ziemi pułtuskiej w trudnych latach powojennych. Skrótowy opis rzeczywistości oświatowej w latach 1945–1946, poszerzony w jakimś stopniu elementami wyjaśniania i oceny, może stanowić wprowadzenie do pogłębionej merytorycznie i metodologicznie wielopłaszczyznowej analizy niepodejmowanej dotąd problematyki badawczej. Dalsza penetracja badawcza, uwzględniająca w dużej mierze aspekty porównawcze, wymaga jednak żmudnej kwerendy archiwalnej.

³⁵ A Koseski, J. Szczepański, *Pułtusk XIX–XX wieku ...*, op. cit., s. 251.

³⁶ APW, KOSW 1944-1950, sygn. 22, s. 34.